

REGISTRATIE VAN ONTBREKENDE MERKEN

door Lodewijk van Duuren

1 Inleiding

Reeds in het eerste nummer van dit tijdschrift besteedde Van der Meulen (1978) aandacht aan de registratie van merken. Nog steeds staat dit onderwerp in de belangstelling, zoals bleek uit bijdragen van Van der Kooij (1995) en Giesen (1997) in vorige nummers over nog onopgemerkte merken.

Ondanks dat in tussenliggende jaren verscheidene boeken (o.a. Duco, 1978, 1982; Krommenhoek & Vrij; Van der Meulen, 1994) en artikelen zijn verschenen, is de lijst met merken nog niet compleet. Ook het pijpenmakersbestand van de PKN (laatste versie 1996) is een belangrijke bron voor merken, omdat hierin ook merken van buiten Gouda zijn opgenomen.

Er zijn verschillende bronnen die gebruikt kunnen worden voor het samenstellen van een merkenlijst. Ten eerste de merken op de pijpen zelf, en ten tweede gedrukte en geschreven bronnen zoals gildeboeken, die namen van merken en soms ook afbeeldingen bevatten.

Van aanvullend belang zijn afbeeldingen van merken op verpakkingsmerken, gildeborden en dergelijke.

Afgezien van ontbrekende (d.w.z. nog niet ontdekte) merken kennen de publicaties met merkenregistratie nog twee andere onvolkomenheden die zich als volgt laten omschrijven:

a Het merk is van naam bekend uit gedrukte of geschreven bronnen, maar er zijn geen afbeeldingen of merken op pijpen bekend, die met deze naam verbonden kunnen worden. Zo staan in de "Merken van Goudse pijpmakers" (Duco, 1982) nog 8 beeldmerken, 38 lettermerken en 1 cijfermerk genoemd zonder afbeelding.

Beeldmerken: aap op zijn gat (zittende aap), de dood, gulden vlies, stoof (afbeelding in Van der Meulen, 1994), blok (blok + IP met afbeelding in Van der Meulen, 1994).

Lettermerken: AC, AD, AHB, BPB, CAM, CH, CI, DVB, DD, EK, FH, FP, GA*, GWS, HA, HOM, HVB, ILS, IW, IWK, IWS, KLM, KVK, KPED, LSV, MNV, PCH*, PDI, PIS, PW, PSV, RB, SM (niet gezet), SNS, SVB, TML, WB, WG, WVR (* = niet in Van der Meulen, 1994).

Cijfermerken: 88, (94 ongekroond)

b Het merk is wel bekend van een pijp, maar het merk kan niet in verband worden gebracht met een merknaam uit de gildeboeken of andere publicaties.

Het merk "kruiwagen" uit het artikel van Giesen behoort hiertoe, maar ook

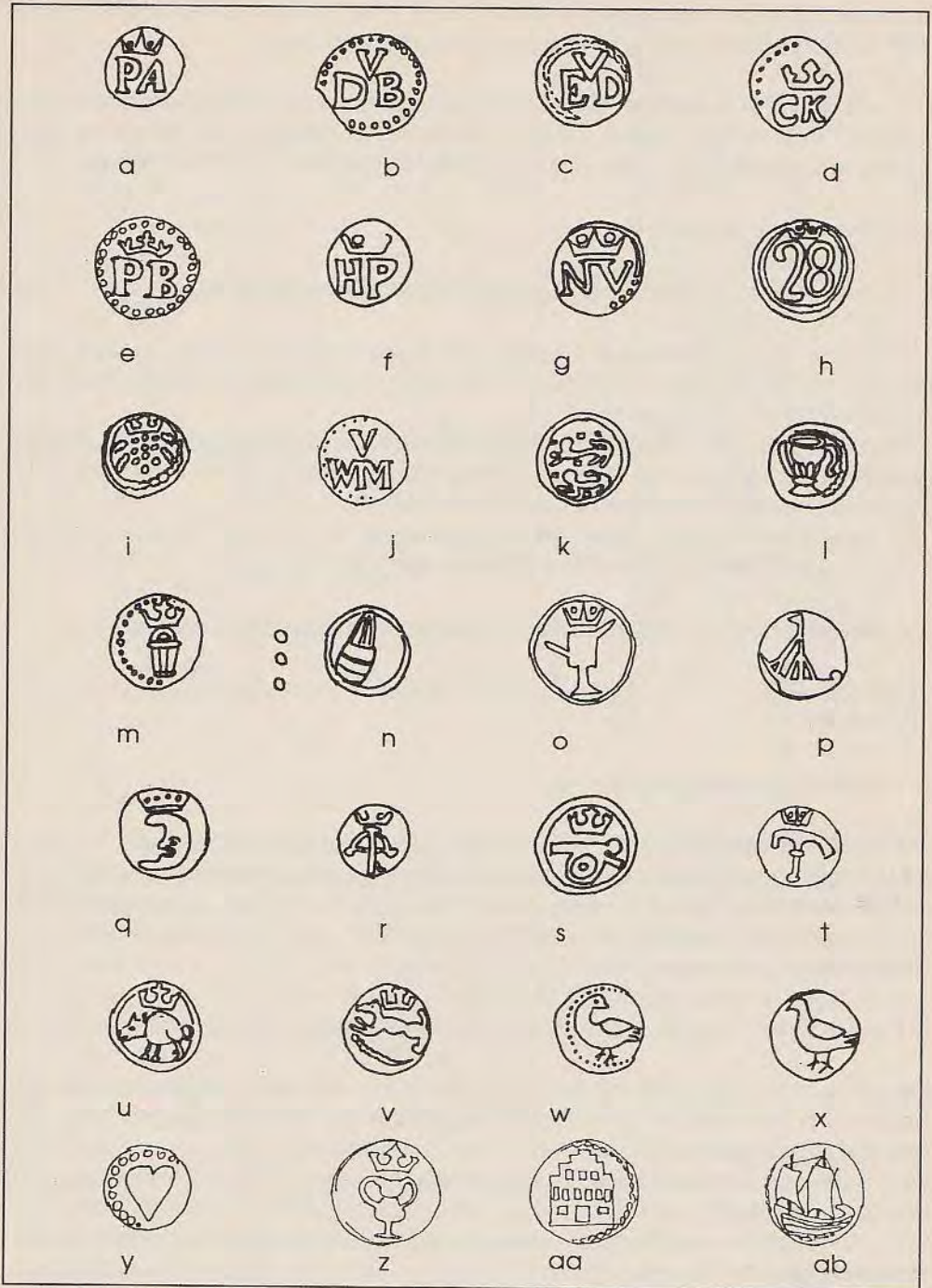

Fig. 1 Hielmerken trechtvormige pijpen

in de verschenen merkenregistraties (Duco, 1982; Krommenhoek & Vrij) komen verscheidene onopgehelderde beeldmerken voor.

Aan de hand van een gedeelte van mijn collectie, namelijk de pijpen van het trechtervormige model, wordt in dit artikel nagegaan in hoeverre collecties een aanvulling kunnen zijn op de bestaande kennis van merken.

2 Ontbrekende merken

2.1 Hielmerk van naam bekend, maar zonder afbeelding

- DVB (*fig. 1b*), initialen van Daniel van Bokxsel (Duco, 1982). In Van der Meulen (1994) en Duco (1978) staat dit merk bij Lammerit Cornelisz. Block en bij Daniel van Bokxsel het merk DB.

- Pijpnton (*fig. 1n*). Dit merk komt niet voor bij Duco (1982), maar wordt wel genoemd door Van der Meulen (1994). In Krommenhoek & Vrij komt een pijp voor met een pijpnton + CPG als reliëfmerk.

- PA gekroond (*fig. 1a*). Merk alleen genoemd bij Van der Meulen (1994). Initialen van Pieter Arijse Vlocker of Pieter Anthonisz Soudaan.

2.2 Hielmerk niet van naam bekend, ook geen afbeelding bekend

- EVD (*fig. 1c*).

- WVM (*fig. 1j*)

3 Variaties op bekende merken

Van één en hetzelfde hielmerk kunnen verschillende uitvoeringen voorkomen. Enkele van deze varianten zijn zo overduidelijk (onderscheidend), dat het de moeite waard is ze eens onder de loupe te nemen. Drie belangrijke typen varianten worden afzonderlijk behandeld, gevolgd door enkele andere losse voorbeelden.

3.1 Gekroond - ongekroond

De kroon vormt een belangrijk onderdeel van het merk, hetgeen ook in de naam van het merk in de officiële registratie tot uitdrukking komt (*fig. 2*), (zie ook Van Duuren, 1991).

Een deel van de merken is gekroond en een ander deel is ongekroond. Een klein gedeelte van de merken komt zowel gekroond als ongekroond voor. Verschillen van de hielmerken in mijn collectie ten opzichte van de afbeeldingen in "Goudse merken" (Duco, 1982) zijn in *tabel 1* weergegeven.

Elf gekroonde hielmerken komen in bovengenoemde publicatie alleen on-

Gerrit Kruijs heer	49	
Gysbert van der Dus	De drie Stuyten	
Genil van der Helms	P ^V H	
Gorant de Peer	t wapen van west. Friesland	gekr 86
Gerrit Vander Want Pieter zoon		

Fig 2. Bladzijde uit het "Boeck der Naamen en Merken der Pijp Maakers Fabrieken, Gouda, 1811".

gekroond voor, terwijl drie ongekroonde hielmerken alleen gekroond voorkomen. In Van der Meulen (1994) en Krommenhoek & Vrij komen afbeeldingen van deze (hiel)merken soms wel voor.

3.2 Links - rechts

(Hiel)merken kunnen verschillen in de zijde die wordt afgebeeld. Hier worden de voorbeelden genoemd, die afwijken van "Goudse merken":

- schrijvende hand (zie ook Krommenhoek & Vrij, nr. 202)
- springende hond (fig. 1v)
- muil (zie ook Krommenhoek & Vrij, nr. 207)
- zwaan (fig. 1w)

Tabel 1
 (On)gekroonde hielmerken vergeleken met Goudse merken (Duco, 1982)
 + = gekroond, - = ongekroond

	fig. 1	Duco	v.d. Meulen	Krommenhoek	noot
CK, gekr.	d	-			
PB, gekr.	e	-			
zwijn, gekr.	u	-	+	-	
spring. hond, gekr.	v	-			1
duif, ongek.	x	+	+	+	2
kievit, gekr.		-	-	- ?	2
lampetkan, ongek.	l	+	+	-	
brandemmer, gekr.	m	-	+	+	
lamp, gekr.	o	-	-	-	
kuipersdissel, gekr.	t	-	+	+	
voetboog, gekr.	r	-	-	-	
kartouw, gekr.	s	-	-	-	
maan, gekr.	q	-	+	+, -	3
hartenaas, ongek.	y	+	+	+	

NOTEN

- 1 De springende hond en de windhond zijn als merk lastig te onderscheiden.
- 2 De verschillende hielmerken met vogels zijn vaak moeilijk te onderscheiden.
- 3 Krommenhoek & Vrij geven een afbeelding van een "liggende" maan, gekr.

3.3 Monogram - losse letters

Bij lettermerken kunnen de letters los voorkomen, maar ook aan elkaar vast of over elkaar. Men spreekt van een monogram, als de letters over elkaar heen lopen of als een gedeelte van een letter deel uitmaakt van een andere letter. In "Goudse merken" komen 32 monogrammen voor. Het onderscheid losse letters - monogram komt ook in de officiële registratie tot uiting: gekroonde HP (fig. 1f), bij Duco als HP, monogram, gekroond.

3.4 Overige variaties

Hoewel de variatie in hielmerken naast bovengenoemde typen zeer interessant is, met name de ontwikkeling van merken die lange tijd in gebruik zijn geweest, is de variatie zo groot, dat het adequaat beschrijven en afbeelden van de verschillende varianten een welhaast onbegonnen werk is. Enkele voorbeelden die o.a. afwijken van Duco (1982), worden gegeven in figuur 1:

- 28. In de vroege 18e-eeuwse merken zijn de cijfers van een ander type en groter dan in de merken van later tijd (fig. 1h).

- NV. De uiteinden van de letters zijn aan elkaar verbonden. De letters kunnen ook los voorkomen (*fig. 1g*).
- Druiventros. Het afgebeelde merk heeft 4 blaadjes in plaats van de gebruikelijke 2 (*fig. 1l*).
- Wapen van West-Friesland. Het merk is hier voorzien van blokjes (*fig. 1k*).
- Scheepje. Het afgebeelde scheepje heeft een andere tuigage (*fig. 1p*).
- Vaas zonder bloemen (*fig. 1z*) met twee oren.
- Driemaster met twee masten of scheepje met twee masten (*fig. 1ab*).
- Gevel met een andere indeling (*fig. 1aa*).

4 Conclusies

Omdat een volledige merkenlijst een basisdocument vormt voor verder onderzoek van de pijpennijverheid, is het nuttig eens te bezien hoe de huidige registratie geperfectioneerd kan worden.

De volgende twee stappen kunnen daartoe genomen worden:

a Publicatie van nog niet eerder afgebeelde of beschreven merken, in de vorm van een korte mededeling of artikel, voorzien van duidelijke tekeningen. Ook de vermelding op welk model pijp het merk is gezet dient toegevoegd te worden. Het PKN-blad lijkt me daarvoor een geschikt medium.

b Bovenstaande merken en reeds eerder gepubliceerde maar nog niet in registraties opgenomen merken, met bronvermelding opnemen in het pijpenmakersbestand van de PKN. Dit betekent dus ook het opnemen van merken, waaraan (nog) geen pijpenmakersnaam verbonden kan worden. Om dubbel werk te voorkomen is het verstandig hiermee te wachten tot een nieuwe uitgave van de "Goudse merken" (Duco, in prep.) is verschenen.

c Van de variaties alleen het onderscheid -gekroond- -ongekroond- en de toevoeging - monogram - in de registratie opnemen.

Nu lijkt dit op papier misschien eenvoudiger dan het is, want er komen in de praktijk diverse complicaties voor zoals:

- Reliëfmerken (zijmerken) zijn soms moeilijk te onderscheiden van afbeeldingen die als versiering op de pijp zijn aangebracht. Het is wellicht verstandiger om zich eerst tot de hielmerken te beperken.
- Het aantal "ontbrekende" merken op de 18e-eeuwse en latere pijpen is nog wel te overzien, maar het aantal van dergelijke merken op de 17e-eeuwse pijpen zal waarschijnlijk groter zijn.
- Voor registratie is onderscheid naar herkomst (plaats van fabricage) een vereiste, waaraan niet altijd voldaan kan worden.
- Beeldmerken laten zich soms lastig volgens standaardmethode beschrijven.

ven en het onderscheid bij deze groep tussen een variant op een bestaand merk en een nieuw merk is niet altijd te geven. Ook het koppelen van de (hiel)merken aan de namen van de merken in andere bronnen is soms lastig.

- Sommige merken staan wel in de registraties (zie 1 a), maar zijn nooit op pijpen gezet.

- Voor het opnemen van hielmerken van pijpen in registraties kan alleen gebruik worden gemaakt van duidelijke "scherpe" hielmerken.

LITERATUUR

- D.H. Duco, 1975. Goudse pijpmerken. Pijpenkamer ICON, Amsterdam.

- D.H. Duco, 1978. Goudse pijpen, De geschiedenis van de pijpmakerij te Gouda, vanaf haar ontstaan tot heden, met een bijlage van merken van het Goudse gilde en hun eigenaren. Amsterdam.

- D.H. Duco, 1982. Merken van Goudse pijpenmakers. Lochem.

- L. van Duuren, 1991. Kronen van hielmerken van trechtersvormige en ovoïde pijpen. PKN, XIV, 54, p. 336-337.

- P. van Giesen, 1997. Nog onopgemerkte merken? PKN XIX, 76, p. 885-886.

- C. van der Kooij, 1995. Verslag van een onderzoek naar een vrijwel onbekend pijpenmerk. PKN, XVIII, 70, p. 733-736.

- W. Krommenhoek & A. Vrij (z.j.). Kleipijpen, Drie eeuwen Nederlandse kleipijpen in foto's. Amstelveen.

- J. van der Meulen, 1978. Merkenregistratie. PKN I, 1, p. 8-9.

- J. van der Meulen, 1994. De "gecroonde" roos en andere pijpenmakersmerken van Gouda. PKN, Leiden.

TERUGBLIK PIJPENDAG AMERONGEN

Op een van die mooie voorjaarsdagen die we dit jaar al gehad hebben, waren we te gast bij dhr. D. Pezarro, conservator van het Amerongs Historisch Museum. Hij hield in de middag, nadat 's morgens al twee groepen een rondleiding door oud-Amerongen en het museum hadden gehad, de eerste lezing in het Dorpshuis over de tabaksteelt in en rond Amerongen. Dhr. Michiel Bartels van het R.O.B. hield een lezing over bodemonderzoek van diverse lokaties, waarbij de relatie tussen vondsten en bewoning alle aandacht kreeg. Jos Engelen hield met dia's een lezing over het hoe en wat van meerschuurmerken (pijpen), terwijl Michiel Rutten eveneens door middel van dia's van stukken uit zijn eigen collectie liet zien wat er op tabacologisch gebied allemaal verzameld kan worden. In de pauze werd druk geruild of gekocht. Na afloop werden de sprekers en de gangmakers van de PKN heerlijk in de bloemetjes gezet, waarvoor hartelijk dank.

We mogen weer terugkijken op een geslaagde dag!